

LIBRISWe know
books

Paula ERIZANU s-a născut în 1992 la Chișinău. A studiat istoria și literatura la New College of the Humanities din Londra, apoi jurnalismul la City University London. A scris despre protestele din 2009 din Republica Moldova în *Aceasta e prima mea revoluție. Furați-mi-o* (Cartier, 2011, ediție trilingvă). Cartea s-a bucurat de o mare atenție mediatică la Chișinău, fiindu-i decernate Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și Premiul pentru cea mai populară carte al Bibliotecii Naționale „Ion Creangă”, de asemenea, fiind nominalizată la Premiile *Observator cultural*, categoria debut. A fost tradusă în cehă și germană și a primit premiul UNESCO Germania pentru cea mai frumoasă producție de carte a anului 2011 la Târgul de Carte de la Leipzig. A urmat volumul de poezie *Ai grijă de tine* (Charmides, 2016), tradus în slovenă. Din 2019, Paula Erizanu a coordonat, împreună cu Alina Purcaru, antologia *Un secol de poezie română scrisă de femei*, apărută la Editura Cartier în trei volume. Tot la Cartier, în 2021, a publicat romanul *Ard pădurile*, pentru care a fost desemnată Tânărul Scriitor al Anului 2021, în cadrul Galei Tinerilor Scriitori din București. Cartea a fost nominalizată la Premiile Sofia Nădejde și la Festival du Premier Roman din Chambéry, Franța. A scris pentru *BBC*, *The Guardian*, *Financial Times*, *London Review of Books*, *Libertatea*, *Observator cultural*, *Dilema veche*, *Scena9*, *Radio Moldova*, *Europa Liberă* și a. În 2019, a fost nominalizată la premiul „Jurnalista de cultură” a anului în cadrul competiției britanice „Words by Women”.

„Roman istoric, între ficțiune și non-ficțiune, *Aicea-i și raiul, și iadul* (ed. Cartier), de Paula Erizanu este un uriaș puzzle de mărturii ale supra-viețuirii într-o lume violentă, cu abuzuri, deportări, jafuri și războaie.”

Scena9

„Volumul este un colaj de mărturii reale care, prin tehnica docuficțiunii, reconstituie istoria Republicii Moldova din ultimii o sută de ani, așa cum a fost trăită de oamenii simpli. Volumul nu urmărește un singur fir istoric, ci construiește o spirală a memoriei colective.

Inspirată de Svetlana Alexievici sau Larisa Turea, Paula Erizanu reușește să scrie o carte în care fidelitatea față de realitate se îmbină cu o sensibilitate literară aparte. *Aicea-i și raiul, și iadul*. Republica Moldova: un veac de istorie trăită nu este doar o colecție de interviuri, ci o experiență polifonică, în care vocea narativă se estompează în favoarea vocilor reale.”

Anca MATEESCU, Radio România Cultural

PAULA ERIZANU

Aicea-i și raiul, și iadul

Republica Moldova:
un veac de istorie trăită

Ediția a II-a, completată

3CARTIER

Din 1995, în toate librăriile bune

mi-a făcut conexiunea cu Olha și cu Lucia Elekr. Pe Aurel Matei l-am găsit datorită jurnalistei Viorica Tătaru.

Îi sunt recunoscătoare Gabrielei Adameșteanu pentru atenția cu care a citit manuscrisul, pentru recomandările sale și generozitatea sa. Îi mulțumesc lui Dorin Onofrei, enciclopedicul redactor al acestei cărți, care a îmbunătățit volumul atât lingvistic, cât și factual. Apreciez deschiderea Tatianeii Țibuleac și a lui Carmen Mușat de a citi și a prezenta volumul.

Două dintre capitole, *Două femei* și *Ileana*, au apărut mai întâi în volumele de proză scurtă *Retroversiuni* și *Garderoba*, coordonate de Cristina Ispas și respectiv Diana Iepure, ambele publicate la Editura Paralela 45.

Cartea ar fi arătat altfel fără acceptul Natashei Lelenco de a folosi un fragment din lucrarea sa, *Comesenii*, integrată pe copertă de Vitalie Coroban. Fără Marina Darii, această carte nu ar fi fost așezată în pagină.

Și, bineînțeles, le mulțumesc pentru toate părinților mei, care au trăit cu eroii acestei cărți zi de zi.

Cuprins

Partea întâi.

Eu, tu, el/ea, noi, voi, ei/ele

Claudia Blajinu.....	12
Două femei pe-o bancă, aprilie 1903	19
Iosif Zambilovici.....	23
Victorina Luca.....	32
Georgeta Pronin.....	39
Chiroanele.....	47
Roza Mayer, născută Hassenfuss.....	52
Gheorghe Roman.....	62
Ludmila Lozan	65
Grigori Alhazov	77
Yolka Flyman.....	78
Eduard Alhazov	81
La stație.....	90
O bătrână și-un copil pe prisă, mâncând semințe de cânepă, 1977	91
Catița, dar ar fi putut s-o cheme și Ghiuna	92

Partea a doua.

Bunica

Niște file de amintiri, niște pagini din viața personală pe fundalul vieții satului a Mariei Brașoveanu	97
Coșmarul	124
Șapte vaci.....	127

Partea a treia.
Un P.S. la partea a doua

Bunelu'	141
Două femei.....	143

Partea a patra.
Du-te-vino

Ileana	157
Cu surori pe Teams.....	162
Lidia Ostaş	169
Eugenia Bulat.....	176
Paştele Blajinilor	204
Aurel Matei	206
Eleonora Cercavschi.....	227
Ramin Mazur	237
Ioan	246
Lilia Istratii	263
Gabriel Istratii	278
Josephine.....	294
Ada.....	307
Olha.....	321
Lucia Elekr	326
Serge Mangole	337
<i>Mulţumiri</i>	347

È vară. Se întoarce de la prășit, cu sapa pe spate și cu o traistă în care să strângă niște vreascuri. Pâinea, nucile, roșiile și brânza le-o mâncat pe deal. Și o mai ciugulit niște cireșe amare, că-s bune la toate: și de durere, și de ficat, și la memorie, și la digestie. Poartă o basma neagră pe cap, fusta ei sură, de cânepă, și o cămașă verde cu flori mititele, roșii. De-amu nu mai e tânără și i-i mai greu să meargă atâta ca să-și prășească popușoii. Cânepă nu i-o mai dat voie să puie. Era bună ea și de mâncat, cu nepotul, în prag, seara, și de țesut.

Nepotul de la trei luni o crescut cu ea, că fata lucra. Pe urmă o să se dea concediu de maternitate, târziu, da atunci nu era. Descurcă-te cum poți. Ei nu i-o părut rău, că așa n-o fost singură, mai avea un suflet alături, avea cu cine schimba o vorbă. Da acuma era plecat înapoi la fată. Așa că s-o dus ea singură la deal.

Rușii i-o mutat pământul mai departe de sat, că-i *edinolici-nică*¹. Da de ce să le dea pământul ei unde o muncit atâta? Asta-i răsplata pentru faptul că soțul i-o murit în război. A fost dat dispărut. Da ei nici n-o recunoscut, o zis că o fugit. Ca să nu-i plătească pensie. Da ea știe că Mihail al ei n-ar fi fugit, că el nu spunea un cuvânt împotriva. O trăit bine cu dânsul. Mai tare ar fi vrut să se mărite cu Sandu, că era frumos și blond cum era și ea când era tânără. Da el s-o însurat cu alta, mai bogată. Alții ar zice: *ei, ce să faci, așa o fost*, dar ea continuă să fie supărată. De blestemat, nu-l blestemă. Da nici să-l binecuvânteze.

Supărată îi și pe părinți, că n-o dat-o la școală mai departe. Ar fi vrut să mai învețe, că tare-i mai plăcea. La școală, era o

¹ Individualistă; un neologism sovietic aplicat celor care ezitau să se înscrie în gospodăriile colective. (rus.)

fată din cinci, la cincizeci de băieți, da în familie era prima din nouă. Trebuia să aibă grijă de frați, de surori și de animale, așa i-o zis. Au dat-o în schimb la școală pe Casandra, care nu se omora învățând, dar nici nu putea să lucreze, că era mai slăbănoagă, mai bolnavă, așa că ce folos dintr-însa acasă.

Școala o făcut-o la români. Are și acum tăblița – pe o parte, pătrățele pentru matematică, pe cealaltă – linii, pentru limbă. Mai ține minte poeziile și azi. Ajungea abia prin octombrie la lecții, când se termina munca în câmp. Și pleca prin aprilie, când începea lucrul pe deal.

O trebuit să învețe să scrie și cu chirilice când o venit rușii. Întâi pe plic, ca să ajungă scrisoarea la fiică-sa, apoi și-năuntru, că ei le mai deschideau pe drum să vadă ce-i scris.

Bine că măcar fetele ei o făcut carte. Amândouă o învățat de profesoare. Prima-i la școală în alt sat, a doua predă aici. O-nvățat și ea cu dânsule, ele-i mai aduceau cărți, ea le citea. Și-apu le dădea înapoi, că Mărioara ș-o făcut bibliotecă mare la dânsa acasă. Duce cărțile la școală, le arată elevilor, le povestește.

Acuma să strângă niște lemne prin pădure, să aibă de pus pe foc la gătit. Pădurea asta o fost odată bătrână, dar o tăiat-o rușii încă sub țar, să facă Odesa și flota Mării Negre, așa i-o zis mămuca când era mititică. O urmat secete, temperatura s-o ridicat. De-amu peste mulți ani o sădit iară altă pădure, mai mititică, o pus mai mulți mesteceni, ca să fie ca la ruși. O fost la particulari și, de când o venit românii, era a statului, ca să o poată folosi și țărani. O rămas a statului și sub ruși.

În război, românii, când o venit, o cerut o căruță ș-o adus-o înapoi peste o săptămână. Da rușii o făcut schimb între carul lor și căruța ei. Da ea și-o dat sama și le-o desfăcut carul și l-o împrăștiat. De-asta stau acum găinile ei pe roțile iestea mari. Și, cum s-o gândit ea, peste o săptămână o apărut iar și-o zis că și-o lăsat carul lor aici și c-o venit să-l ieie. Ie-l de unde nu-i!

Rușii o pus toți bețivii satului în funcții de conducere. Când n-aveau nimic de mâncat și lumea se descurca cum putea, cu lapte

de oaie, de capră, de vacă, cu lobodă, acela care învăța mai rău o venit la dansa noaptea acasă cu bărbați de la raion să-i ieie grâul. O bătut la ușă tare, că o auzit toți dracii. S-o sculat și fetele. Da acela o venit pregătit. C-o bomboană. I-o arătat-o Mărioarei și-o întrebat-o *unde ascunde mama grâul*. Și dus o fost grâul. Mare i-o fost durerea. Bine că aveau capră. Capra le-o salvat. La alții o fost mai greu. Fierbeau opinci să facă răcitură dintr-însele.

Și-acuma... iaca. Se lasă seara. Să treacă prin pădure, să taie drumul spre casă. Să mai strângă niște vreascuri în desagă pentru foc. O adunat binișor, să le poată duce. Ciori se aud deasupra. Da când colo, ce se vede dintr-o tufă? Niște ochi sticlesc. Ea se face gheață. Ochii cresc tot mai mari – se apropie. Mai întâi o pereche de ochi, apoi apare a doua pereche... Căini să fie? Se apropie la câțiva metri de ea. Nu, nu-s căini. Nici vulpi. Nici sacali. Îs mai surișori așa. Lupi îs!

Ho, stați acolo! le strigă de mai multe ori. Se uită când la unul, când la altul, că așa o citit la gazetă. Ochii se micșorează, se îndepărtează. Ei parcă s-o retras oleacă, dar cu lupii nu știi. Cât ești pe teritoriul lor... Principalul e să te uiți la ei și să nu te întorci cu spatele.

Parcă o săgetează ceva. Se adună. Noroc că are niște chibrituri în desagă. Le scoate, aprinde un foc. O creangă de ici, o creangă de dincolo. Și vreascurile din desagă. În spatele ei – un stejar bătrân. Sprijină sapa de el. Nu mai sticlesc ochii. Se întunecă. Acuma, ce să facă? Stă aici până dimineață.

Auuu, se aude din depărtare. Auuu, răspund și alții.

Prin câte o trecut ea, ăsta să-i fie sfârșitul? Sfâșiată de lupi? Uneori, oamenii îs mai fiare. Cum o fost acela care i-o intrat în casă. Bine c-o reușit să se urce în pod și să ia și scara după dansa. Acuma, armă are, că i-o dat-o ginerele, da n-o luat-o cu ea. Că nu-i soldat și nici vânător.

Gata. Îi o liniște. Se aud doar greierii. Și o bufniță. Buhu, buhu. De văzut, nu vede nimic, că e întuneric în jurul focului. Bine că nu-i așa frig. Și are galoșii pe ea. Important e să nu-ți

fie frig la tălpi. Dacă era iarnă, purta bocancii americani. O mai bătăie țânțarii și le mai dă câte-o palmă. Țânțăroaicele, că numa ele sug sânge de om, așa o citit la gazetă. Ei mănâncă zahăr.

În gând, spune Tatăl nostru, să se liniștească. Pe urmă, poezii pe care le-o învățat la școală. Povești pe care le-o auzit de la Cucoana Sașa cât jucau cărți.

Bună femeie o fost Cucoana Sașa. O venit aici, în sat, când s-o început revoluția la ruși, să scape de bolșevici. Că era boiereasă. Îmbrăcată în blănuri iarna, cu pălării vara. O văzut-o așa mică, de vreo patru-cinci ani, și o primea la dansa, o învățat-o să joace cărți, beau ceai și mâncau dulcețuri, că fata ei era în Germania, măritată cu un ofițer neamț. Și-i povestea despre una, despre alta. Că-i era și ei urât, așa singură. O învățat românește, nu ca iștia care-o venit după război. Mai scăpa ea și câte un cuvânt în rusă, da se înțelegeau. Despre multe o aflat de la Cucoana Sașa. Despre orașe cu mare, despre munți, despre cântece rusești și cântece ucrainene, și cântece georgiene, despre orașe și sate nemțești și cum îs casele.

O tot mers pe la Cucoana Sașa și când nu mai era copil. Jucau cărți, beau ceai, mâncau dulceață. De zmeură. În război, înainte să moară, Cucoana Sașa asculta englejii. Pe cei cu călți în gură. Și i-o spus: la Katîn, o murit ofițeri polonezi. Ordinele o fost date-n rusă.

De români Cucoana Sașa nu se temea, da iaca de comuniști – da. Da n-o ajuns ea să vadă cum îi să trăiești sub dânsii.

Sânge polonez avea și soțul ei, Mihail, pierdut în război. De îngropat, tot pe acolo trebuie să fie îngropat, săracul...

Cine-o sărit acuma? Iar apar ochii, sticlesc în întuneric. Iar se uită drept într-înșii. Se fac mai mari, se apropie și-ap' se micșorează, se dau în spate. Și iar gheața trece printr-însa. Auu, strigă ei.

Rugăciuni, poezii, povești. Mai pune un lemn pe foc.

O să treacă peste asta cum o trecut și prin foame, și prin furt, prin muncă și chiar și prin chetere. Da putea fi mai rău.

Chetrele le-o primit în spate când s-o dus în târg să-i asculte pe cuziști. Că ei promiteau preț mai mare la grâu, mai bun pentru țărani. Da niște evrei, care cumpărau mai ieftin de la țărani și vindeau mai scump la piață – că lor pământ nu li se dădea voie să aibă –, o venit și ei, numa că nu s-asculte, da să arunce cu pietre. Cuziștii pe evrei nu-i iubeau. Ea o rămas ultima. S-o ghemuit să nu-i deie în cap și parcă s-o făcut și ea de cheatră. Un sfinx. De zis n-o zis nică. Era vânătă după asta pe toată spinarea. O pus pătlagină să se lecuiască mai repede. Mă-sa i-o pus. Da o trecut și peste asta.

Iar se-aud pași. De-amu-s șase ochi, sticlesc dintr-o parte. Se mișcă în cerc în jurul ei. Se uită la dâșii. Ho, stați acolo, le strigă. Dacă și-ar da voie, ar fi leoarcă, așa spaimă rar o încercat. Da lupii miros frica. Așa că să mai spuie o dată Tatăl nostru, să-și facă cruce cu limba și cu mâna, s-o aibă în paza ei Maica Domnului, că ea pentru noi, muritorii, se roagă și de noi se-ndură. Mai pune-un lemn pe foc.

Cât o fi ceasul? După cer, poate-i unu-două. Încă patru ceasuri și se luminează. Și poate s-or duce lupii. A aprinde un lemn în față, unu-n spate și-a merge până iese din pădure.

Cel mai tare se teme ea de otrăvire. De asta se duce peste tot cu mâncarea ei, cu farfuria, cu lingura, cu furculița, învelite-n batistă. Că știe ea că pe Ileana așa o terminat-o, cu o turtă. Că le plăcea același băiet și ei, și Teodorei. Și Teodora i-o pus ceva în turtă, că asta și-o ieșit din minți. Da Teodora s-o măritat cu Lilian. Bine n-o trăit ei între dâșii... El o bătea. Și o mai fost cazuri. Da iaca se vede că nu de otravă, da de lupi o să moară ea. Da poate n-a mai muri. Nici n-are mare carne pe oase, n-or să se sature lupii.

Se vede că tot așa o simțit și marinarii americani care o stat pe o barcă patruzeci de zile, fără mâncare, fără nimic, până i-o găsit cineva. Puternici oameni, o tăiat articolul cu portretul și povestea lor și l-o pus pe păretar. Poate n-a aștepta chiar patruzeci de zile și ea, poate a scăpa mai repede. Mai pune un lemn pe foc. O vărguță.

Tare ar vrea să-și mai vadă o dată fetele, pe nepot, pe nepoată. Că ea i-o crescut... Fetele lucrau și n-aveau când sta cu dâșii. Da ea și de lucrat lucra cu dâșii, și de povestit povestea cu dâșii...

Și iaca, parcă se luminează oleacă. Ochii lupilor nu i-o mai văzut de câteva ore. Se pornește ea spre casă, încetișor, cu sapa-n schinare și cu traista goală. Iese ea la luminiș. Slavă Domnului și Maicii Maria.

Acasă, Boimbonica, fericită nevoie mare, latră și dă din coadă, și nu se mai oprește, aleargă prin toată ograda. Gâștele, găinile, mâța vin toate la dansa. Le dă la toți demâncare. Mănâncă și ea anafură, bea agheasmă, mai ia două nuci, ca-n fiecare zi, cu o lingură de miere. Că-i bine pentru suflet, creier și pentru sistemul imunitar. Își rupe și niște crenguțe de zmeură din grădină să-și facă un ceai, să se liniștească.

O să doarmă oleacă și după asta o să se ducă la frate-su să scrie cerere să intre în colhoz. Prin așa spărietură, la vârsta ei, nu mai vrea să treacă.

Da înainte, să-și schimbe anul nașterii în acte. Din unu face zero, așa că nu mai este născută în 1913, da în 1903. Să lucreze mai puțin pentru sovietici.

Ca și acum, la începutul secolului XX, jumătate din sat era plecată. O parte în Argentina, iar cealaltă – în Canada. Lucrau în câmp sau la mină, la petrol. Cei care veneau din Canada erau mai îmbogățiți, cei din Argentina, mai puțin, așa zice tata, care cred că a aflat de la străbunica – mămuca – pe băncuță, mândând semințe de cânepă, cât stăteau seara și n-aveau altceva ce face, că nu aveau lumină – abia pe urmă, când era el în clasa a opta, o scris o plângere la consiliul raional și s-o rezolvat. Dar am divagat.

Avem și noi un strămoș care era mare hoț de cai în Argentina, căci a ajuns portretul lui pe postere prin toată țara, așa spune străbunica. Eu mi le imaginez că ziceau WANTED, ca în westernuri, dar tre' să fi fost scrise în spaniolă, nu în engleză.

Plecau și români moldoveni, dar și mulți evrei în perioada aceea. Și nu doar de sărăcie.

Două femei pe-o bancă, aprilie 1903

- Ai auzit ce s-o-ntâmplat la Chișinău, Libeada?
- Da ce-o mai fost, Pelaghie?
- Da iaca, o bătut și o omorât evreii.
- Ferească Sfântul! Da ce i-o apucat?
- Eu așa am auzit: unul vroia să meargă pe degeaba pe călușei.
- Pe ce?
- Pe un carusel de-aista. Niște cai din metal. Se suie oamenii într-însul.
- Doamne, câte se mai fac la oraș!
- Le place la copchii. Da evreica n-o vrut să-i dea drumul. Că acolo intri numai cu bilet.
- Apu se vede că așa se fac banii, nu ca noi... cu brânză și cu grâu.
- Stai să-ți povestesc mai departe. Acela, întărâtat, s-o luat la bătaie.
- Ehehe! Și pe urmă?
- Pe urmă o mai venit și alții... Pe lângă mănăstirea Ciuflea, pe-acolo. Poliția nu și-o bătut capul. Unii spun că poate așa o vrut și țarul.
- Ei, da ce i-o trebuit?
- Ei, că le dă bătaie de cap. Legile-s așa de încurcate pentru evrei, că e greu să le înțelegi și nu mai știi când încalcă, când nu.
- Asta cred că ți-o zis-o văru-tău, polițistul.
- Așa-i. De stat la țară n-au voie, de prins țaranii cu fructe, legume sau vin, la intrarea în oraș, ca să vândă la piață, n-au voie... Da ei fac și una, și alta, și poliția ba îi lasă, ba îi arestează.
- Da, l-o oprit și pe Grigore al meu la intrarea în oraș când o mers cu jinul, lui i-o dat copeici, da la piață îl vând scump. Tare nu-i mai place lui de dâșii.

— Ei, ce să faci, trebuie să faci și ei un ban.

— Da noi nu? Odată eram numai români pe aici. Și vreo câțiva ucraineni. Da cum o venit rușii, o adus și evrei, că lor la Petersburg sau la Moscova nu le dă drumul, și armeni, și ruși, și nemți.

— Ei, îi mai interesant așa, cu mai multe nații.

— Dacă se poartă frumos cu tine, da. Da dacă numai cu alții...

— Ei, ce să facem. Nu ne-om apuca să-i dăm afară, tre' să învățăm să trăim și cu unii, și cu alții.

— Trebuie. Dacă or învăța și ei să trăiască cu noi, nu numa noi cu dânșii.

— Ce-i drept îi drept. Da de omorât, nu dă voie Dumnezeu nimănuia.

— Da, Doamne ferește!

Olimpiada își face cruce. Pelaghia tace. După care reia:

— Da când am fost noi numa români pe-aicea?

— Păi, dacă jumate de sat e Blajinu și jumate – Dobrogeanu, apu ce suntem?

Mai sunt și alte nume strecurate la cimitirul nostru:

Basarab

Olteanu

Moldoveanu

Brașoveanu

Ruteanu

Zaporojanu

Cernăuțeanu

Bulgaru

Neamțu

Tătaru

Grecu

Turcu

Rusu

Armeanu

Sârbu

Găgăuz

Caț

Și ar mai fi și alte nume, și cimitire prin împrejurimi.